

Laxfisket i Örekilsälven

Ur boken Med lag och slag
Utgiven 1967 Av Sven Rydstrand

Nutida bild från Örekilsälven

Striden om laxfisket i Örekilsälven har säkerligen alltid utgjort ett tvisteämne emellan olika jordägare. Åtminstone under mer än 300 år har bönderna här utmed älven med större eller mindre framgång kämpat emot länsmän och fogdar om de fina laxarna. Redan på 1500-talet var laxfiske i mitten av älven, d. v. s. i den s.k. "Kongsådran", ett kronofiske, som var anslaget till löneförmån åt en fogde, senare åt landshövdingen i Bohuslän. Bönderna fick endast fånga lax i sina mjärdar utmed älvstränderna, där var och en hade sina bestämda "malestoe". Ut i "Kongsådran" fick de inte sträcka sig. Det sades strängt ifrån vid häradstinget. Men ett sådant förhållande gav ofta upphov till tvistigheter, och domböckerna förvarar många protokoll härom. Den äldsta synes vara från år 1690, och det är ganska intressant:

Uppå hans excellens herr generallöjtnanten och guvernören högvälborne herr baron Johan Benedikt von Schönlebens inlaga om Kronans laxefiske uti Örekilsälven här uti Tunge härad och Foss socken för de därav till Kungl. Maj:t och Kronan avgående utskylder nyttjar, brukar och innehaver, framträdde Kronans befallningsman välbemälte Petter Kall, som därtill av hans excellens så för Kungl. Maj:ts rätts och rättighets förkränkelse att betyga, jämväl ock för den skada och avsaknad, som hans excellens själv lider och ögonskenligen i egen person nyligen sett och förnummit haver av åborna på krono- och rustningshemmanet Kviström, därest Sören Mattsson och Jöns Jönsson åbor, i det de ej allenast emot fullkomligt föreskriven lag utan ock därpå utgånet hemting som lagmans och riksens rätts uti Norge domar och konfirmationer, med deras laxekar innestängda hela älven, är bleven nu beordrad ratione officie lagligen utföra, fördenskull begärandes av tingsrätten, de ville sådant skåda och rätta, vilket av häradshövdingen med samtl. häraders edsvurna nämnd sig företog, och emedan det ej var långt från tingsstaden, gingo samtl. därupp den 4 juni på eftermiddagen och befunno som följer.

- 1. Först att dessa föreskrivna bönder satt deras laxekar på deras rum och städe men med bräder dämt ovanföre karet och därmed lett strömmen genom karet.*
- 2. Nedanföre karet lagt jämväl grindar å ömse sidor för att därmed bringa fisken i karet.*
- 3. Litet längre ut vid en sten- eller sandrevel, som ligger under Fosslandet och strömmen nu för tiden rinner över, med en stengård på en ringa del när igenlagt, allt till deras egen nyttighet, ej allenast Kronans laxefiske, som med vad och nedanföre detta kar är av ålder*

berättigat till dräkt, utan ock de hemmansåbor, som där nedanföre med mjärddar och kar in för deras land är efter gamla domar och deras skatteläggning berättigade, till stort hinder, skada och förkränkelse.

Uppvisandes Kronans befallningsman först en häradstingsrättens dom i original utgiven den 8 juni 1629, bland annat allt om detta fiske i Örekilsälven, som tydligen giver till kända, att den tiden har Kviströms åbor stängt över Kongsådran, som fördenskull då blev därifrån av sagt och dömt. På lika sätt en vidimerad kopia av en hemtingsdom, utgiven anno 1673 den 1 juni, som jämväl vidlyftigare förmåler huru på ett och annat ställe Kronans laxefiske till skada och förkränkelse Kongsådern överskridits, som skulle rättas. Vilken dom fordom lagmannen salig Hans Frantz-son på ordinarie lagmansting i Foss den 25 juni 1638 har alldeles konfirmerat och parterna befallt under högsta sikt, som lagen bjuder ej överskridas.

De ock på en allmändelig herredag av Kongl. Maj:t och Riksens Råd anno 1656 den 25 juli vidlyfteligen till alla sina klausuler lagmansdomen korroborerar, som kopia därav framvästes, uti vilken är infört en fullmakt och vittnesbörd under den 12 juli 1656 av alla de hemmansåbor, som ifrån Foss-stranden till insjön Tjärn hava ägor till älven och fiske däruti utgiven, den Sören Mattsson, som nu bor på Kviström, med de andra underskrivet, däruti han så väl som de andra tillstå sig ej vara vidare berättigade till fisket än vid sitt land och ej till mittströms. Åborna på Kviström, Sören Mattsson och Jöns Jönsson, som nu voro på åstaden, svarade och gjorde sin förklaring, förmenande att det vatten, som nu rinner krokigt omkring en sten- och sandrevel under Foss landet, skulle vara för Kongsådran, och att de icke hava stängt mera än de borde inför deras land och fördenskull ej hava sig förgripit.

Alltså efter ett noga överbäggande och beskådande med nämnden, stannades i följande slut:

- 1. Rätten finner så av själva situationen och naturen av strömmen och vattnets lopp, det låga vattnet, som rinner omkring stenreveln under Foslandet, varest man vid torra somrar nästan kan gå torrskodder, icke är eller bör kännas för Kongsådran, utan den ström, som löper förbi Kviströmslandet, som nästan löper korrekt under och förbi ett högt berg strax ovanföre. Fördenskull bör*

2.

- 1. upptagas de brändelängder ovanföre till strömmens stridare lopp till laxekaret.*
- 2. Grinnen, som jämväl är utsatt in på denna sten- och sandrevel nedanföre Kviströms laxekar, bör sättas mitt i strömmen ändalång efter älven.*
- 3. Den stengård, som Kviströms åbor för det låga vattnet, som rinner utmed Foslandet uppsatt, skall alldeles borttagas. Men laxekaret bliver ståendes som det nu står, eftersom man med en lina över strömmen så ock dess djuphet icke kunde märka det vara för långt utsatt. Detta allt ställdes till behörig execution av befallningsmannen med länsmannen uti nämndens närvaro.*

Rätten hade väl haft fog dessa Kviströms åbor för deras överträdelse med laga straff belägga. Men fullmäktigen, Kronans befallningsman, ville sådant ej denna gången påstå, utan uppsköts sådant till hans excellens högvälborne herr generallöjtnantens och guvernörens behageliga pretention.

Fram på 1700-talet finner vi att Kronans laxfiske är utarrenderat och att arrendatorn finner att folk fiskar med ljuster i älven. Härom finns ett protokoll från år 1708:

Såsom det klagas av den högtärade arrendatorn för Kronans laxefiske i Örekilsälven, hurusom en och annan av självtagen myndighet understa sig att fara uti Kronans fiskeri i

bemälte Örekilsälv med ljuster och annan fiskeredskap och med sådant borttager en del av den välsignelse, som Gud täckes giva av lax, ty begära de förbud på ett så olovligt och skadeligt övande. Varförs rätten icke mindre kunde göra än i följe av Sveriges landslag, byggningsbalkens 25 kapitel, göra därpå ett sådant förbud, det icke någon må sig understa att antingen med ljuster eller andra fiskningar, nämnas huru de kunna, fara uti Konungens fiske, så långt det sig sträcker och så länge det påstår, så framt de icke vilja vara ansedde som förbudsförbrytare med 40 markers plikt.

Från att tidigare ha arrenderat laxfisket i Örekilsälven, köpte överbesökaren Didrik Westerlind på Saltkällan hela Kronolaxfisket som skatterättighet från år 1720. Då blev det åter bråk med bönderna, och på oktobertinget samma år skrevs följande protokoll:

Löjtnanten herr Didrik Westerlind kärar till samtliga åborna på Stora Foss, andragandes huru emot ofta till forne gjorda åtvarningar de gjort ett verkligt förfång på laxefisket uti Örekilsälven, i det de dragit vattnet ifrån sin rätta gång igenom sina mjärdars olaga rubbande och flyttande samt med detsamma undanröjt 3-ne stenrör och vältrat en hop stenar ut i den rätta Kongsådran, varmeddelst de gjort Kongsådran grundare och deras desto djupare, så att fisken nu söker en annan uppgång, och som han till laxefiskets rätta nytta och rätta hävdande skall en obotelig skada taga, så förbehåller han sig som rätte målsman en laga reconsention på dessa åbor med påstående att de efter lag måtte anses, emedan de emot gamla lagar och förordningar skolat handlat och ej det ringaste fog hava att hinder göra fisket i denna Kongsådra.

Kronans befallningsman välbetrodde Hans Gråa visar att han i denna sak notifierat baronen och landshövdingen i orten högvälborne herr Nills Posse, som genom brev och svar av den 16 september nästförlidne befallt honom att å ämbetets vägnar här till städes vara, Kronones rätt och intresse lagligen att iakttaga.

Herr löjtnanten Westerlind, som skatterättigheten till sig löst och nu bör vara sin rätte målsman i denna uppkomna tvistighet med Stora Foss åboer, till sin saks vidare utförande framgiver för rätten det höglovl. Kongl. Kammarkollegiets brev av den 3 dec. 1719 angående skatterättigheten till detta Kronolaxfisket i denna berörda Örekilsälv, varvid han beviste sig framför någon annan hava löst denna rättighet till sig och således av andra icke bör prejudiceras, och till samma hans bestyrkan huru och i vad stånd detta fisket försatt är genom dessa åbors olaga intrång, så producerar han en attest av den 8 nästlidne aug. innevarande år, underskriven av nämndemännen Gunnar Tomasson i Frötorp och Hans Olsson i Pilegård, samt dannemännen Nills Kielsson och Olle Jensson, vilka skadan synt och besiktigt således att de uppå befallningsmannen Hans Gråas order Stora Foss östergårdens fiske eller malestöd befunnit att åborna hava flyttat fisket av det gamla stödet och upprättat det i en annan ovanlig ådra, uti vilken de hava undantagit 3-ne stenrör och lagt en hop sten i den rätta Kongsådran, fisket till hinder att han måste söka den ådran, som Foss åbor hava sitt fiske uti, och således förmenar fisken sin rätta gång åt den gamla vanliga Kongsådran som därmed kan prövas att de hava det djupaste vattnet i sin ådra.

Och till att ytterligare visa att icke Stora Foss åbor haft någon skäl eller grund till att så förfara, framter herr löjtnanten Wästerlind en gammal häradsrättsdom av den 1 juni 1637, varuti om Stora Foss åbor således förmäles, att Stora Foss åbor skola hålla deras fiskeri lovligen men icke göra någon förhindring i Kongsådran, om de icke vilja mista det, eftersom de intet skatta därav med mera, som av själva domen är att se.

Än vidare producerar herr löjtnanten Wästerlind ett extrakt av Kronans jordebok, Sunnervikens fögderi, och specifikation på alla de hemman, som uti jordeboksräntan äro uppförda för spikelaxar, varibland Stora Foss åbor befinnes vara uteslutna och icke ibland de andra räknas.

Svaranderna i Stora Foss, John Rasmusson och Anders Larsson, äro nu tillstädes, och de berätta, att den tredje åbon, Tore Eriksson, är sjuk, förmenandes att de icke något olagligt begått, emedan deras förfäder före dem nyttjat och brukat detta fisket, varandes dem för övrigt helt obekant, vad herr löjtnanten Wästerlind emot dem angivit om någon åverkan, framgivande en gjord underdånig suplick till Hennes Maj:t Drottningen och underskriven av Anders Anstensson, John Rasmusson och Olof Olsson, varuti de förmäler sig så väl som flera rusthållare hava del i Kviströms älv, men skall dem i rättan tid förment bliva att få fiska i bemälte älv, där de likväl enligt jordebokens innehåll står uppförda för laxefiskets åtnjutande, anhållandes fördenskull att så väl som andra rusthållare få bruka detta laxefisket för det arrendet, som därav årligen kan gå. Varuppå Kongl. Maj:ts allernådigste resolution av den 20 juni innevarande år finnes vara påskriften, att ifall laxefisket skulle vara arrenderat, så remitteras supplikanterna att tillgodo njuta den 38 § av resolutionen på allmogens allmänna besvär vid sista riksdag.

Vid denna suplick erindrade herr löjtnant Wästerlind att dessa åbor inför hans Kongl. Maj:t berättat det emot sanning strida skall, i det de förebragt sig i jordeboken för laxefisket vara uppförde för ränta, påstående att de böra framskaffa concepisten, det han än vidare sig förbehåller.

John Rasmusson och Arne Larsson påstår, att som den tredje åbon Tore Eriksson är sjuk, att uppskov i saken må lämnas till dess att han tillika med dem kan stå till svars, vetandes för övrigt icke vem som denna supliken gjort, än mindre skall det dem kunna överbevisas.

Men herr löjtnanten berättar häremot att han icke så visst kan säga att den ene gjort detta och den andra intet, dock likväl har John Rasmusson tillstått, då herr löjtnanten förehöll honom detta, att han väl i fjol någon gång kastade upp några stenar och lade invid landet men gjorde det icke oftare eller nu i år, vilket icke John nu kan neka till. Men anbelangande Tore Eriksson, så säger löjtnanten att han honom icke tilltror härtill, emedan han sällan sett honom vara nere vid älven. Dock tillstår Arne, att Tore Eriksson sagt till honom: "Det vore nog att en av er går åstad". Och får det vara därvid, men som de nu alla äro uti samma fiske och icke kan hava något annat att förebära än dessa, så begär han att saken må vinna sin fortgång.

Kronobefallningsmannen Hans Gråa förbehåller sig på ämbetets vägnar på laga rätt få angiva, att de inför hans Kongl. Maj:t understått sig att berätta osanning och att de denna gången så med plikt måtte ansedde bliva, att såväl de som andra må därav taga sig detta till varning och rättelse.

Rec.: Av föregående rannsaking och fattade sammanhang, så som det befinnes att svaranderna, Stora Foss åbor, icke kunnat neka till denna åverkan meddelst fiskemalarnas flyttande emot gammal vana och således gjort fisket hinderligt uti Kongsådran, ty prövar rätten i anledning av det 34 kapitlet Byggninga Balken, landslagen, att svaranderna, förenämnda Foss åbor, flytta deras fiskeståde tillbaka på de rum och ställe som de av gammalt varit vana att nyttja och dem icke vidare utsätta än lagligt är. Samt för det de således förvänt fisket var för sig plikta med 3 rd, tillsammans 9 rd, och till löjtnant Wästerlind i rättegångsombokostnader 9 daler smt, ståendes vederbörande fritt på lagligt ställe tilltala dem för den osanning de brukat inför deras Kongl. Maj:t.

Vid samma ting hade löjtnant Wästerlind även instämt gästgivaren på Kviström, inspektören Johan Gawelholm, och tilltalade honom för att han uppränsat den honom tillhöriga rännen i älven både över och nedanför Kviström, så att han hindrade vattnets naturliga lopp. Rännan hade blivit mycket djupare än Kongsådran, och Wästerlind ville därför att Kviströms mjärde skulle flyttas, eftersom den hindrade fisket i Kongsådran.

Svaranden Gawelholm förmenade det honom intet överbevisas skall att han låtit uppränsa någon ränna, men som han är skattelagd för laxfisket i älven och äger skattejord, så förmodar han att få bliva vid sina gamla förmåner, som Kviströms åbor ägt tidigare, bibehållen, viljandes icke göra något intrång i Kongsfisket utan säger att det förhållandet att vattnet fått en annan gång än vanligt varit, skall icke med händer vara gjort, utan att naturen utarbetat denna förändring, som Gawelholm förmenar kunde nogsamt ses, begär därför syn därpå.

Saken blev uppskjuten tills syn kunde förrättas.

År 1728 blir laxfisket åter debatterat vid det ting som hölls på Kviström den 19 juni. Då skrevs följande protokoll:

Herr löjtnanten Didrik Wästerlind har igenom kronobefallningsmannen välbetrodde Hans Gråa låtit instämna jordägarna till övra gården Berg i Foss socken, nämndemannen Hans Olufsson i Pilegården och bonden Oluf Jonsson i Berg för ett olaga garnestöd, som svaranderna käranden till förfång skall innehava uti Örekilsälven, i det de icke allenast sätta tvenne garnestöd i deras fiske utan ock flyttar det för långt ut i Kongsådran, varigenom herr löjtnanten, som Kongsfisket innehaver och en stor skatt därav utgiver, till förfång skall lända, yttrande sig vidare herr Löjtnanten, att ehuru väl svaranderna icke äro skattelagda för något fiske i älven och sålunda synes med rätta ej böra nyttja något fiske, så vill han icke förtaga

dem det fisket, som en Maj:t till Danmark, kung Fredrick den 3:es dom av den 25 juli 1656 innehåller, nämligen att till vartdera av gårdarna i Berg skall vara ett garnstöe, varför svaranderna allenast skall tillkomma ett garn för deras gård.

Däremot anförer svaranderna att av urgamla tider stadigt varit tvenne garn, dock för en bygård, och påstod att få förbliva vid det som gammalt varit, ingivande till bevis därav en attest, av åtskilliga dess grannar underskriven, som skall intyga att till deras hemman stadigt varit tvenne garn. Herr löjtnanten förbehöll sig rättegångskostnader till 8 å 10 daler smt.

Vid det att parterna skulle taga avträde, androg den ene svaranden, Oluf Jonsson, att han intet vidare vill vara något i saken delaktig, efter han intet disputerar herr löjtnanten sin rätt.

Resolutio: Som den å kärandesidan framviste hans Kongl. Maj:t till Danmark dom av den 25 juli 1656 är den äldsta och säkraste underrättelsen häradsrätten kan hava om det omtvistade garnstöet, så kan häradsrätten ej annat än billigt lämna densamma vitsord, av vilken vid påseende befinnes, att hans Kongl. Maj:t till Danmark konfirmerat en å laga ting stadfästad sexmansdom av år 1638, och uttryckligen föreskriver att ej mer än ett garnstöe bör vara till gården, vilket häradsrätten ej annorlunda kan förtyda än "ett stöe till ett garn", emedan annars, om med garnstöe skulle förstås mer än ett garn, kunde svaranden till Kronofiskets förfång utsträcka den rättigheten till så många garn honom behagade, och om två allenast skulle förstås under ett stöe, så är klart att av en raison såväl 10 som 2 kunde förklaras. Därför kan häradsrätten ej annat finna än att svaranden Hans Olufsson i Pilegården bör låta sig nöja med stöe till ett garn uti Örekilsälven för övre gården Berg.

Vidgående det svaranden Kronofisket eller käranden herr löjtnanten Wästerlind till skada skall utsatt laxegarnen längre ut i Kongsådran än honom tillkommer, så kan häradsrätten sig däröver ej utlåta, innan en laga syn däruppå bliver hållen, vilken uppå vidare anhållan ske skall, varefter häradsrätten om hela saken och de påstådda rättegångskostnaderna åt kärandesidan sig vidare vill utlåta.